

Politeja

Nr 4(98), 2025, s. 219-232

<https://doi.org/10.12797/Politeja.22.2025.98.12>

Licencja: CC BY-NC-ND 4.0

Wojciech ZIĘTARA

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

wojciech.zietara@mail.umcs.pl

***OVERTOURLISM* JAKO KATEGORIA POLITOLOGICZNA I JEJ ZASTOSOWANIE W BADANIACH NAD RUCHEM ANTYTURYSTYCZNYM W BARCELONIE**

ABSTRACT **Overtourism as a Category of Political Science and its Application for Research on the Anti-tourism Movement in Barcelona**

This article aims to define the category of overtourism, primarily used by geographers and specialists in the field of tourism. In the Polish classification of scientific disciplines, the term was listed in socio-economic geography and spatial management. However, this category can also be applied in the field of political and administrative sciences. This article identifies potential political science areas in which the category of overtourism can be used. The structure of the article is divided into three parts: 1. Definitions of overtourism, 2. Overtourism and selected conceptual categories used in political and administrative sciences, 3. Anti-tourism protests in Barcelona in 2017 – case study. The starting point of the article is the definition of overtourism, which assumes that in certain situations the impact of tourism may exceed, among others, political capacity thresholds. The summary states that the category of overtourism can be included in research on political parties, political sociology, social movements, protest movements, or anti-tourism movements, local government and local politics, and international relations.

Keywords: overtourism, social movements, protest movements, anti-tourism movement, direct action in Barcelona

Słowa kluczowe: overtourism, ruchy społeczne, ruchy protestu, ruch antyturystyczny, akcja bezpośrednia w Barcelonie

Nauki o polityce i administracji, a wcześniej występujące jako nauki o polityce, są przypisane od 2011 roku do obszaru nauk społecznych. Jest to jedna z wielu dyscyplin naukowych zawierających się w powyższej dziedzinie. W związku z tym należy zauważyć, że mogą występować złożone relacje pomiędzy poszczególnymi dyscyplinami. Na tę zależność zwrócił uwagę Arkadiusz Żukowski, podkreślając występowanie hybrydyzacji poszczególnych segmentów dyscyplin naukowych w obrębie nauk społecznych¹. To oznacza, że pewne kategorie i terminy, które są charakterystyczne dla danej dyscypliny, konstytuując jej tożsamość, ale i odrębność, mogą także przenikać przez dyscypliny i zostać włączone do nauk o polityce i administracji. Możliwy jest także proces odwrotny i włączenie kategorii typowo politologicznych do zakresu badań w innych dyscyplinach naukowych. Nawiązując do terminu „overtourism”², należy podkreślić, że mamy do czynienia z pojęciem stosowanym w dyscyplinie geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej przypisanej także do dziedziny nauk społecznych w polskiej klasyfikacji nauki. Jednocześnie nawiązując do *Tourism studies* obejmujących studia i badania nad turystyką w multidyscyplinarnej perspektywie socjologii, psychologii, kulturoznawstwa, antropologii, geografii, ekonomii, zarządzania, można do tego szerokiego ujęcia dopisać także perspektywę politologiczną. Celem niniejszego artykułu jest zdefiniowanie kategorii „overtourism” oraz podkreślenie możliwości posługiwania się tą kategorią także w politologii. Tym bardziej że obok terminu „overtourism” w literaturze przedmiotu występuje także termin ruchów antyturystycznych (*anti-tourism movements*), który może stanowić segment badawczy politologicznego obszaru ruchów społecznych i politycznych³. Artykuł składa się z dwóch części: teoretycznej i studium przypadku. W pierwszej części, na którą składają się dwa podpunkty, zdefiniowano overtourism jako kategorię *Tourism studies* oraz politologiczne kategorie ruchów politycznych, społecznych, ruchów protestu i ruchu antyturystycznego. W drugiej części przedstawiono studium przypadku powstania i rozwoju ruchu antyturystycznego w Barcelonie w drugiej dekadzie XXI wieku. Jednocześnie artykułowi towarzyszą następujące pytania badawcze: jak jest definiowane zagadnienie overtourismu? Czy występują w naukach politycznych kategorie pojęciowe, w których można zastosować kategorię overtourismu? W jakim zakresie kategoria overtourismu może być implementowana do nauk politycznych? Czy uwarunkowania powstania i rozwoju zjawisk politycznych nosiły znamiona overtourismu? W tym celu dokonano przeglądu literatury pod kątem terminu „overtourism” i zastosowano metodę studium przypadku (*case study*) dla analizy powstania i przebiegu protestów mieszkańców Barcelony wobec turystów w perspektywie politologicznej.

¹ A. Żukowski, *Nauki o polityce i administracji – nowa dyscyplina*, [w:] *Podstawowe kategorie nauk o polityce i administracji*, red. A. Żukowski, W. Modzelewski, M. Hardliński, Olsztyn 2021, s. 18.

² Angielski termin „overtourism” może być przetłumaczony jako „nadmierna turystyka”. W polskiej literaturze przedmiotu termin znajduje zastosowanie w pisowni oryginalnej.

³ Problematyka ruchu antyturystycznego jako subkategorii ruchu społecznego została podjęta w literaturze przedmiotu w 2022 roku w nawiązaniu do przypadku Katalonii. W. Ziętara, *Nowy ruch społeczny na przykładzie ruchu antyturystycznego w Katalonii*, „Facta Simonidis” 2022, t. 15, nr 2, s. 129-143.

DEFINIOWANIE OVERTOURISMU

Rozwój ruchu turystycznego i wzrost liczby turystów mogą być analizowane w dwóch wymiarach, zarówno pozytywnym, jak i negatywnym. Warto jednak podkreślić, że w przestrzeni publicznej dominuje przede wszystkim przekaz pozytywny. Jest on związany z generowaniem obrotu płatniczego, wpływami do budżetów lokalnych i budżetu państwa czy zwiększeniem zatrudnienia w regionach i miejscach turystycznych. Także rosnące oczekiwania turystów w zakresie jakości pobytu turystycznego przekładają się na inwestycje w infrastrukturę turystyczną i inne służące turystyce. W celu zwiększenia liczby turystów władze państwowe i lokalne przyjmują strategie rozwoju tego sektora oraz podejmują działania promocyjne, dostrzegając pozytywne aspekty rozwoju turystyki⁴. Tymczasem w pewnych okolicznościach rozwój turystyki może doprowadzić do wystąpienia także zjawisk negatywnych. W literaturze przedmiotu podkreśla się dysfunkcjonalność turystyki masowej. Można do niej zaliczyć: powiększanie dysproporcji majątkowych w społeczności lokalnej ze względu na dodatkowe dochody części mieszkańców związanych z branżą turystyczną; stopniowe zanikanie tradycyjnych wartości, w tym religii, obyczajów, i osłabienie relacji rodzinnych. Zachowania i postawy turystów mogą także przybierać wymiar skrajny i patologiczny w postaci nadużywania alkoholu, zachowań nagannych i obscenicznych, narkomanii, prostytucji czy kradzieży. Do negatywnych zjawisk będących konsekwencją rozwoju turystyki można także zaliczyć obniżanie standardów życia mieszkańców regionu lub miejsca turystycznego. Przyjazd turystów może utrudniać swobodne poruszanie i przemieszczanie się oraz życie codzienne mieszkańców w danym miejscu. Jednocześnie zwiększona liczba turystów może wpływać na sezonowe lub stałe podnoszenie cen i kosztów życia. Finalnie może to nawet doprowadzić do decyzji mieszkańców o zmianie miejsca zamieszkania⁵. Taka decyzja niszczy dotychczasowe, często budowane przez lata więzi społeczne w danej wspólnocie, sprzyjając powstawaniu wspólnot anonimowych, nietrwałych i zatomizowanych. W wielu przypadkach ruch turystyczny w XX wieku był skierowany do atrakcyjnych regionów nadmorskich czy górskich. W ten sposób rozwój infrastruktury turystycznej sprzyjał powstawaniu enklaw turystycznych (*tourists to resorts*). Jednak w XXI wieku nastąpiła częściowa zmiana kierunku rozwoju turystyki na rzecz miast (*resorts to cities*). Taka zmiana była podyktowana łatwiejszym dostępem do miejsca docelowego poprzez upowszechnienie tanich linii lotniczych. Turyści decydują się na przyjazd docelowo do miast posiadających bogatą

⁴ Liczba turystów w 2023 roku przekroczyła 1,285 mld i stanowiła blisko 88% poziomu przedpandemicznego w 2019 roku. Wówczas Światowa Organizacja Turystyki (United Nations World Tourism Organization – UNWTO) oszacowała rekordową liczbę ponad 1,462 mld turystów. Warto podkreślić, że jeszcze w 2010 roku liczba turystów nie przekroczyła miliarda osób (972 mln). W przypadku wpływów można wskazać, że wydatki turystów w 2022 roku przekroczyły 1,099 mld dolarów amerykańskich (USD). Por. *UN Tourism Data Dashboard*, UN Tourism, [online] <http://unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>, 5 IV 2024.

⁵ Zob. szerzej: W. Gaworecki, *Turystyka*, Warszawa 2010, s. 407-414; D. Timothy, *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*, Bristol 2021, s. 161-172.

infrastrukturę transportową, na czele z dużymi międzynarodowymi portami lotniczymi. Także rozwój internetu przyczynił się do powstania platform służących rezerwacji zakwaterowania, w tym zarówno w zakresie usługi hotelarskich, jak i wynajmu krótkoterminowego od osób prywatnych (*Airbnb*). Powyższe uwarunkowania stanowią tylko wybrane przykłady możliwości wystąpienia negatywnych zjawisk turystycznych, a w związku z powyższym zjawiska overtourismu.

Na początku XXI wieku termin „overtourism” służył jeszcze do podkreślenia niebezpieczeństwa nadmiernej eksploatacji zasobów naturalnych⁶. Z czasem nadano mu ścisły związek z negatywnym rozwojem turystyki. Harold Goodwin stwierdził, że z taką sytuacją mamy do czynienia, gdy w danym miejscu gospodarze lub goście, mieszkańcy lub odwiedzający mają poczucie, że jest ich za dużo, a jakość życia w tym miejscu lub jakość doświadczeń pogorszyła się w niedopuszczalnym stopniu⁷. W zbliżony sposób overtourism zdefiniował Richard Butler, wskazując, że jest to sytuacja, w której liczba odwiedzających przeciąża dostęp do usług i udogodnień, a także staje się poważną niedogodnością dla mieszkańców tych lokalizacji⁸. W obu definicjach podkreślono problem zatłoczenia miejsc (*overcrowding*) oraz obniżenia jakości życia, zarówno mieszkańców, jak i turystów⁹. Tymczasem w definicji zaproponowanej przez Światową Organizację Turystyki podkreślono także kategorię wpływu: overtourism to sytuacja, w której oddziaływanie turystyki na miejsce docelowe lub jego część nadmiernie i negatywnie wpływa na postrzeganie jakości życia mieszkańców i/lub gości¹⁰. Warto zwrócić uwagę, że mamy do czynienia z subiektywną oceną zjawiska formułowaną przez mieszkańców i turystów i w związku z tym granice wpływu mogą być przez obie grupy określone odmiennie. W takim przypadku istotnym dopełnieniem definiowania zagadnienia overtourismu jest propozycja przedstawiona przez zespół naukowców z europejskich ośrodków akademickich, którzy włączyli do definicji, poza kategorią wpływu, także kategorię przekraczania poziomu wydolności systemu (*crossing capacities*). Ich propozycja była następująca: overtourism opisuje sytuację, w której wpływ turystyki, w określonym czasie i miejscach, przekracza fizyczne, ekologiczne, społeczne, ekonomiczne, psychologiczne i/lub polityczne poziomy wydolności (*capacity thresholds*)¹¹.

⁶ Z. Kruczek, *Ways to Counteract the Negative Effects of Overtourism at Tourist Attractions and Destinations*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B: Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2019, vol. 74, s. 48.

⁷ H. Goodwin, *The Challenge of Overtourism*, „Responsible Tourism Partnership” 2017, vol. 4, s. 1.

⁸ R. Butler, *Challenges and Opportunities*, „Worldwide Hospitality and Tourism Themes” 2018, vol. 10, no. 6, s. 635.

⁹ M. Żemła, *Reasons and Consequences of Overtourism in Contemporary Cities – Knowledge Gaps and Future Research*, „Sustainability” 2020, vol. 12, no. 5, s. 3.

¹⁰ *‘Overtourism’? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions: Executive Summary*, World Tourism Organization (UNWTO), Centre of Expertise Leisure, Tourism and Hospitality; NHTV Breda University of Applied Sciences; NHL Stenden University of Applied Sciences, Madrid 2018, s. 4.

¹¹ P. Peeters i in., *Research for TRAN Committee – Overtourism: Impact and Possible Policy Responses*, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels 2018, s. 11.

W powyższej definicji na wyróżnienie zasługuje bardzo szerokie spektrum obszarów, w tym także wyodrębnienie kategorii poziomu wydolności politycznej. Co istotne, autorzy pozycjonują tę kategorię łącznie z innymi wydolnościami, wskazując na ich wzajemne powiązanie i relacje, co oznacza, że np. wydolność fizyczna miejsca może oddziaływać na wydolność psychologiczną mieszkańców i turystów, na zachowania polityczne i nawet szerzej – postawy społeczne. W ten sposób autorzy podkreślili sieć oddziaływania wielopłaszczyznowego, ale jednocześnie zwrócili uwagę, że poszczególne płaszczyzny mogą występować także rozłącznie. Warto także zauważyć, że overtourism może determinować przekraczanie progu wydolności tylko jednego systemu, np. politycznego.

Mając na uwadze powyższą definicję, jednocześnie zostawiając na marginesie dalszych rozważań w niniejszym artykule wszystkie pozostałe poziomy wskazane w tejże definicji, tj. fizyczny, ekologiczny, społeczny, ekonomiczny i psychologiczny, można skoncentrować się na wydolności politycznej, odnosząc ją do kategorii charakterystycznych dla nauki o polityce i administracji.

OVERTOURISM A WYBRANE KATEGORIE POJĘCIOWE STOSOWANE W NAUCE O POLITYCE I ADMINISTRACJI

Overtourism jako kategoria stosowana w geografii społeczno-geograficznej może także występować i być analizowana na gruncie nauk o polityce i administracji. Jednym z takich przykładów może być politologiczna kategoria ruchów społecznych. Na gruncie polskiej politologii Edward Olszewski podkreślił, że ruchy społeczne powstają w wyniku niepokoїв społecznych¹². Stanowiło to nawiązanie do klasycznej teorii ruchów społecznych Neila Smelsera, który wskazywał, że ruchy społeczne były efektem wystąpienia napięcia i niedostosowania strukturalnego¹³. Także Mario Diani podkreślił, że ruchy społeczne są ściśle powiązane z ich uczestnikami, którzy wchodzi w konfliktowe relacje z określonym przeciwnikiem¹⁴. Podobnie Michał Łyszczarz, wskazując fazy rozwoju ruchu społecznego, przypomniał, że pierwszy etap jest ściśle związany z wystąpieniem stanu silnego niepokoju społecznego. W tym okresie *rośnie frustracja wynikająca z faktu uświadomienia sobie niezaspokojonych interesów grupowych*¹⁵. Tadeusz Paleczny, nawiązując do genezy powstania i rozwoju nowych ruchów społecznych, czyli datowanych od końca lat 60. XX wieku, jednocześnie definiując powyższe pojęcie, odwoływał się do określeń: „sprzeciw społeczny”, „krytyka rzeczywistości”, „nieposłuszeństwo”, „niezadowolenie”, „niedostosowanie”, „dysfunkcjonalność” i „opresywność elementów

¹² E. Olszewski, *Ruch społeczny – ruch polityczny. Analiza terminologiczna*, [w:] *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Zięta, Lublin 2015, s. 40.

¹³ R. Koopmans, *Ruchy społeczne*, [w:] *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R. Dalton, H.-D. Klingemann, przeł. A. Brzóska, M. Dera, A. Matysiak, Warszawa 2010, s. 333.

¹⁴ D. della Porta, M. Diani, *Ruchy społeczne*, przeł. A. Sadza, Kraków 2009, s. 23.

¹⁵ M. Łyszczarz, *Ruchy społeczne*, [w:] *Podstawowe kategorie nauk o polityce...*, s. 258.

systemu społecznego” czy wreszcie „protest”¹⁶. Podobnie Manuel Castells wskazał, że główną przyczyną powstawania i rozwoju ruchów społecznych jest sformułowanie odpowiedzi na wystąpienie oburzenia wśród ludzi. W związku z tym można wskazać, że źródło ruchów społecznych tkwi w ludzkich emocjach, które w przypadku wystąpienia mogą przełożyć się na określone zachowania polityczne. Z reguły początek działalności ma charakter pokojowy i przybiera legalne formy sprzeciwu politycznego. Jednak wraz z upływem czasu, ze względu na dążenie uczestników ruchu społecznego do osiągnięcia określonego celu, może pojawić się radykalizacja postaw, w tym włączenie działań z zastosowaniem przemocy¹⁷. W ten sposób ruchy społeczne mogą przybierać formę ruchów protestu. Współcześnie można wyodrębnić w ramach ruchów społecznych także ruchy miejskie, które posiadają swoją odrębność wobec klasycznych ruchów tradycyjnych. Ruchy społeczne miejskie posiadają strukturę horyzontalną, są heterogeniczne, zróżnicowane ideowo, formułują żądania lokalne i przestrzenne związane z danym miejscem¹⁸.

Powyższe opinie stanowiły nawiązanie do kategorii ruchów społecznych. Tymczasem w literaturze przedmiotu występuje także kategoria „ruchy protestu”. Dieter Rucht podkreślił rosnące znaczenie polityki protestu w życiu politycznym. Samą politykę protestu zdefiniował jako *umyślne zastosowanie publicznej formy protestu przez ugrupowania i organizacje (rządziej przez pojedyncze osoby), którego celem jest wywarcie wpływu na decyzję lub proces polityczny, niosące w odczuciu protestujących negatywne konsekwencje dla nich, innej grupy bądź całego społeczeństwa*¹⁹. Protest polityczny stał się obszarem szczególnego zainteresowania akademików i badaczy zjawiska, począwszy od lat 60. XX wieku. Jednocześnie w późniejszym okresie zmieniono ocenę polityki protestu z irracjonalnej na racjonalną i instrumentalną oraz skuteczną. Dlatego w badaniach zaczęto uwzględniać przyczyny, przebieg i skutki działań protestacyjnych. Powyższe badania doczekały się własnej metodologii, w tym m.in.: analizy wydarzeń protestacyjnych czy studium przypadku (*case study*). Mając na uwadze różnorodność form działania, należy wskazać, że mają one formę zarówno działań legalnych, ale także działań bezpośrednich, niezgodnych z prawem czy nawet z zastosowaniem przemocy. Do działań legalnych mogą być zaliczone m.in.: podpisanie petycji czy udział w legalnej manifestacji, a do akcji bezpośrednich można przypisać np.: bojkot, blokadę, samowolne zajęcie budynków czy okupację placów budowy czy innych miejsc. Na uwagę zasługują determinanty protestu, zważywszy na fakt, że badania wykluczyły jako główną i jedyną przyczynę związek między poczuciem krzywdy a prawdopodobieństwem udziału w proteście. Wskazywano, że wystąpienie protestu jest uwarunkowane wieloma

¹⁶ T. Paleczny, *Nowe ruchy społeczne*, Kraków 2010, s. 28-29.

¹⁷ M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*, przeł. O. Siara, Warszawa 2013, s. 214, 216.

¹⁸ Y. Romero-Padilla i in., *Conflicts in the Tourist City from the Perspective of Local Social Movements*, „Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles / Bulletin of the Spanish Association of Geography” 2019, núm. 83, s. 8-9.

¹⁹ D. Rucht, *Rosnące znaczenie polityki protestu*, [w:] *Zachowania polityczne...*, s. 349.

czynnikami²⁰. Powyższe rozważania stają się przydatne do wskazania overtourismu jako możliwej determinanty powstania i rozwoju protestu, ruchu protestu czy szerzej – ruchu antyturystycznego jako przykładu nowego ruchu społecznego²¹. W tym celu można nawiązać do akcji protestacyjnej, na zasadzie studium przypadku, jaka miała miejsce w Barcelonie w 2017 roku.

PROTESTY ANTYTURYSTYCZNE W BARCELONIE W 2017 ROKU. STUDIUM PRZYPADKU

Genezy akcji bezpośredniej przeprowadzonej 27 lipca 2017 roku w Barcelonie należy poszukiwać co najmniej trzy dekady wcześniej. 17 października 1986 roku Międzynarodowy Komitet Olimpijski podjął decyzję o organizacji XXV Letnich Igrzysk Olimpijskich w Barcelonie na przełomie lipca i sierpnia 1992 roku. W stosunkowo krótkim okresie zrealizowano plan przebudowy miasta z zagospodarowaniem nabrzeża, a Barcelona uzyskała status miasta i kurortu nadmorskiego. Wpłynęło to na wzrost zainteresowania miastem przez turystów, czyniąc je celem ich wizyt i pobytów. Znacząca i szybka transformacja miasta doprowadziła do pierwszych protestów mieszkańców wobec miejskiej polityki urbanizacyjnej i gospodarki przestrzennej w latach 90. XX wieku²². Jednak dopiero fala protestów społecznych w Hiszpanii stanowiących odpowiedź na kryzys finansowy z 2008 roku wyniosła sprawy turystyki masowej do rangi problemów społecznych. W 2009 roku w Barcelonie powstała *Platforma poszkodowanych przez kredyty hipoteczne* (*Platforma de Afectadas por la Hipoteca* – PAH) jako ruch społeczny protestujący wobec eksmisji z mieszkań zakupionych na kredyt mieszkaniowy, a jednocześnie niespłacanych regularnie ze względu na sytuację finansową²³.

Kryzys ekonomiczny zdecydował o rozlaniu się fali protestów na całą Hiszpanię. 15 maja 2011 roku zorganizowano w większości miast, w tym w Barcelonie, demonstracje sprzeciwu wobec wysokiego poziomu bezrobocia wśród młodzieży, form zatrudnienia, ograniczeń wydatków i znaczącego wzrostu kosztów utrzymania. Wystąpienia zapoczątkowały integrację demonstrantów wokół Ruchu 15-M (*Movimiento 15-M*). Skala protestów była wyjątkowa i tylko w samym 2011 roku wskazano, że w protestach uczestniczyło kilka milionów Hiszpanów. Także forma protestów była szeroka

²⁰ *Tamże*, s. 349-365.

²¹ Protesty przeciwko rozwojowi turystyki są powszechne w turystyce europejskiej, począwszy od lat 70. XX wieku, a analiza krytyczna skutków rozwoju turystyki masowej istnieje od co najmniej lat 90. ubiegłego stulecia. M.B. Duignan, S. Everett, S. McCabe, *Events as Catalysts for Communal Resistance to Overtourism*, „Annals of Tourism Research” 2022, vol. 96, s. 3.

²² N. Hughes, „Tourists Go Home”: *Anti-Tourism Industry Protest in Barcelona*, „Social Movement Studies” 2018, vol. 17, no. 4, s. 471-477.

²³ *Platforma poszkodowanych przez kredyty hipoteczne* zinstytucjonalizowała swoją działalność w 2015 roku, tworząc *Zasady programowe* (*Criterios básicos de funcionamiento de una PAH*) i dostrzegając potrzebę koordynacji działalności sieciowej w całej Hiszpanii. Zob. szerzej: *Criterios básicos de funcionamiento de una PAH*, Plataforma de Afectados por la Hipoteca, [online] <https://afectadosporlahipoteca.com/criterios-basicos-y-protocolos-pah/>, 24 IV 2024.

i obejmowała m.in.: aktywizm internetowy, nieposłuszeństwo obywatelskie, marsze, demonstracje, strajki okupacyjne, okupację przestrzeni miejskiej. Działania miały przede wszystkim charakter pokojowy, jakkolwiek dochodziło także do pewnych incydentów, a dodatkowo także do starć z policją²⁴.

Protesty z okresu 2009-2011 przyniosły częściową radykalizację postaw społecznych i zmiany w hiszpańskim i katalońskim systemie partyjnym. Wybory parlamentarne z 20 listopada 2011 roku przegrała rządząca krajem Hiszpańska Socjalistyczna Partia Robotnicza, niepotrafiąca odpowiedzieć na oczekiwania i postulaty protestujących. Na poziomie centralnym nastąpiła zmiana władzy na konserwatywną Partię Ludową, a jednocześnie zapoczątkowano tranzycję systemu dwupartyjnego w wielopartyjny. W 2014 roku została utworzona partia Podemos (Możemy), która startując w pierwszych swoich wyborach, do 350-osobowego Kongresu Deputowanych wprowadziła 69 deputowanych w 2015 roku, aby w następnych wyborach przedterminowych w 2016 roku zwiększyć liczbę uzyskanych mandatów do 71²⁵. Także na poziomie lokalnym w Barcelonie aktywiści z PAH częściowo zaangażowali się w działalność utworzonej w 2014 roku koalicji Barcelona en Comú (Barcelona wspólnie – BComú) złożonej z polityków komunistycznych, socjalistycznych oraz zielonych. BComú włączyła do swojego programu wyborczego w wyborach municypalnych w 2015 roku postulat rozwoju nowego modelu turystyki alternatywnej, niemasowej, zrównoważonej, zainteresowanej życiem sąsiedzkiem oraz dziedzictwem i kulturą dzielnic w Barcelonie. W programie wyborczym podkreślono, że turystyka jest ważnym źródłem rozwoju i bogacenia się miasta, jednakże była także przyczyną konfliktów²⁶. Wskazano, że turystyka wpływała

²⁴ Zob. P. Zerka, *Hiszpański Ruch 15-M. Tożsamość projektowa in statu nascendi*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” 2012, nr 3, s. 155-175.

²⁵ A. Barrio i in., *From Stability to Change? The Evolution of the Party System in Spain*, [w:] *Party System Change, the European Crisis and the State of Democracy*, red. M. Lisi, Abingdon–New York 2018, s. 250.

²⁶ Postawy mieszkańców wobec turystów w przypadku turystyki masowej są często analizowane poprzez zastosowanie indeksu irytacji Doxeya (Irridex) obejmującego cztery poziomy stosunku do turystów: euforii, apatii, irytację i antagonizm. Na poziomie euforii turyści są mile widziani, natomiast w przypadku apatii stosunek do turystów jest obojętny, są oni traktowani jako coś oczywistego, chociaż relacje stają się bardziej oficjalne. Na poziomie irytacji pojawia się już nasycenie turystami, ale władze starają się na nie reagować poprzez zwiększenie dostępności infrastruktury, a nie ograniczenia ilościowe. Mieszkańcy na tym poziomie zaczynają już zgłaszać swoje obawy. Na poziomie antagonizmu obawy zamieniają się w jawne wyrażanie sprzeciwu wobec obecności turystów. Jednocześnie na poziomie planowania decydentów pojawiają się ograniczenia ilościowe i jakościowe. Finalnie turyści rezygnują z odwiedzania danego miejsca ze względu na negatywne wzajemne relacje. B. Pütová, *Anthropology of Tourism: Researching Interactions between Hosts and Guests*, „Czech Journal of Tourism” 2018, vol. 7, no. 1, s. 75-76. Zaprzeczeniem turystyki masowej, w której dominuje gościnność komercyjna oparta na maksymalizacji zysku i świadczeniu usług, jest turystyka alternatywna, indywidualna, długoterminowa i niskobudżetowa (*backpacking*). Natalia Bloch, badając relację gospodarz – turysta (*host – guest*) w wybranych obszarach Indii stwierdziła, że tamtejsze relacje z turystami często charakteryzują się bliskością, wzajemnością, otwartością i odpowiedzialnością za turystów. N. Bloch, *Bliscy nieznanymi. Turystyka i przezwyciężanie podporządkowania w postkolonialnych Indiach*, Poznań 2018, s. 153-175. Jednocześnie autorka podkreśliła, że turyści posiadają potencjał do promowania interesów społeczności lokalnej: *umiejętnie poddana upolitycznieniu turystyka może uczynić z turystów*

na podwyżki cen, problemy ze współistnieniem mieszkańców i turystów oraz na niszczenie tkanki społecznej i gospodarczej całych dzielnic²⁷. W odpowiedzi na powyższą diagnozę BComú zaproponowała przygotowanie z udziałem wszystkich zainteresowanych stron i podmiotów Specjalnego Planu Regulacji Turystyki Miejskiej (*Pla Especial Urbanística de Regulació del Turisme*), a następnie jego implementację. Plan obejmowałby nowe zasady przyznawania licencji na wszystkie obiekty noclegowe w mieście oraz wzmocnienie pozycji służb inspekcyjnych kontrolujących rynek turystyki i rozrywki w mieście²⁸. Oferta programowa BComú stanowiła odpowiedź na oczekiwania mieszkańców, proponując pewne rozwiązania polityczne, co spotkało się z pozytywnym odbiorem społecznym, a dodatkowo BComú uzyskała poparcie od ogólnohiszpańskiej partii Podemos, co przełożyło się na wynik wyborczy. W wyborach miejskich do Rady Miasta Barcelony w 2015 roku uzyskała najwyższe poparcie wyborcze spośród wszystkich partii i komitetów, zdobywając 25,21% głosów, co przełożyło się na 11 mandatów w 41-osobowej Radzie. Jednocześnie Ada Colau, liderka BComú, została wybrana

sojuszników w walce prowadzonej przez tę społeczność. Tamże, s. 179. Warto także wskazać, że uzupełnieniem powyższych relacji mieszkańcy – turyści może być model cyklu życia obszarów turystycznych Butlera, który zakłada następujące etapy: eksplorację, zaangażowanie, rozwój, konsolidację, stagnację i spadek. Poszczególnym etapom towarzyszy coraz bardziej negatywny wpływ turystyki masowej na lokalną społeczność. B. Faulkner, C. Tideswell, *A Framework for Monitoring Community Impacts of Tourism*, „Journal of Sustainable Tourism” 1997, vol. 5, no. 1, s. 6. Mając na uwadze powyższe rozważania, warto podkreślić, że naukowcy podejmują nie tylko kwestie postaw mieszkańców wobec turystów, oczekiwań turystów, ale także wzajemnych relacji, wspólnych doświadczeń i przeżyć. Shahida Khanom, Brent Moyle, Noel Scott i Millicent Kennelly zaproponowali model wzajemnego uwierzytelnienia niematerialnego dziedzictwa historycznego uwzględniający motywacje gospodarzy i gości (mieszkańców i turystów). Sh. Khanom i in., *Host-guest Authentication of Intangible Cultural Heritage: A Literature Review and Conceptual Model*, „Journal of Heritage Tourism” 2019, vol. 14, no. 5-6, s. 403-405.

²⁷ Hugues Seraphin, Stanislav Ivanov, Frederic Dosquet i Stéphane Bourliataux-Lajoinie, analizując postawy mieszkańców wobec overtourismu, wyodrębnili cztery rodzaje zachowań: bezbronne ofiary, pokojowi działacze, wandalie i odporni. Pierwsza kategoria mieszkańców jest raczej apatyczna i częściowo odrzuca własną tożsamość i kulturę pod naporem turystyki. Druga grupa jest pozytywnie nastawiona do rozwoju turystyki do czasu przekroczenia poziomu zagrażającego jej pierwotnemu stylowi życia. Ta grupa mieszkańców organizuje się w ruchach antyturystycznych, w ramach których wyraża swoje niezadowolenie wobec turystów. Kategoria trzecia definiuje mieszkańców jako ani biernych, ani bezsilnych. Dodatkowo mieszkańcy włączają do swoich działań także przemoc wobec turystów. Czwarta kategoria oznacza, że mieszkańcy są odporni i mogą przewyciężyć stres i zmianę związaną z nadmierną turystyką. Postawy mieszkańców Barcelony można wpisać do kategorii drugiej i trzeciej. H. Seraphin, S. Ivanov, F. Dosquet, S. Bourliataux-Lajoinie, *Archetypes of Locals Destinations Victim of Overtourism*, „Journal of Hospitality and Tourism Management” 2020, vol. 43, s. 286-287. Patrice Ballester przeprowadził wywiady z mieszkańcami Barcelony, dzielnicy Barcelony, i podkreślił, że wielokrotnie wskazywali oni na trudności koegzystencji z turystami. Wśród opinii mieszkańców na uwagę zasługują wybrane: „dzielnica nie jest na sprzedaż”, „mój dom nie jest hotelem”, „nie chcemy żadnych apartamentów dla turystów”, „chcemy się wysypiać”, „turyści to terroryści”, „jeden apartament dla turystów = jedna rodzina mniej w dzielnicy”. P. Ballester, *Barcelone face au tourisme de masse: „tourismophobie” et vivre ensemble*, „Téoros. Revue de Recherche en Tourisme” 2018, vol. 37, num. 2, s. 16-18.

²⁸ *Programa electoral municipals 2015*, Barcelona En Comú, s. 27-28, [online] https://barcelonaencomu.cat/wp-content/uploads/2023/03/programaencomu_cat.pdf, 2 V 2024.

w 2015 roku na stanowisko burmistrza Barcelony (alkad Barcelony). Zwycięstwo kandydatki BComú stworzyło możliwość realizacji postulatów ruchu protestu²⁹.

Jednocześnie jednak wybrane grupy polityczne włączyły metody akcji bezpośrednich do swoich działań w 2017 roku. Członkowie dwóch grup, Arran i Endavant – Organizació Socialista d'Alliberament Nacional (OSAN; Naprzód – Organizacja Socjalistycznego Wyzwolenia Narodowego), współdziałających z Candidatura d'Unitat Popular (CUP, Kandydatura Jedności Ludowej) obrzucali frontony i ściany hoteli oraz restauracji bombami z farbą, wybijali szyby w hotelach, przebijali opony w rowerach miejskich, a także 27 lipca 2017 roku zatrzymali autobus turystyczny z angielskimi turystami i przebili w nim opony oraz wymalowali na nim antyturystyczne hasło: *turystyka zabija sąsiedztwo* (*el turisme mata els barris*). Należy podkreślić, że zarówno CUP, jak i Arran oraz OSAN to partie rewolucyjne, socjalistyczne, antykapitalistyczne oraz dążące do niepodległości Katalonii z małym potencjałem wyborczym³⁰. Akcje przeprowadzone w 2017 roku zostały uznane za przykład turystofobii mogącej zmniejszyć ruch

²⁹ Por. *Mapa Electoral*, Info Electoral, [online] <https://infoelectoral.interior.gob.es/es/elecciones-celebradas/resultados-electorales>, 24 IV 2024. Specjalny Plan Regulacji Turystyki Miejskiej został wdrożony w 2017 roku i wpłynął na częściowe ograniczenie nielegalnego zakwaterowania za pośrednictwem platform internetowych. Jednak w pełni nie udało się wyeliminować negatywnych zjawisk związanych z turystyką, dlatego w programie wyborczym w 2019 roku powyższa problematyka wciąż stanowiła ważny element przyszłych propozycji działań. *Plansperuna Barcelona Futura. Programa electoral 2019-2023*, Barcelona En Comú, [online] https://barcelonaencomu.cat/wp-content/uploads/2022/08/bcomu_programa_-1.pdf, 2 V 2024. Warto nadmienić, że w wyborach do Rady Miasta Barcelony w 2019 roku BComú uzyskała drugi wynik wyborczy na poziomie 20,74% i 10 mandatów w Radzie Miasta, natomiast w wyborach w 2023 roku zdobyła poparcie na poziomie 19,76% i 9 miejsc w Radzie. Por. *Mapa Electoral...* Oznacza to, że BComú w okresie sprawowania władzy przez liderkę partii w Barcelonie w latach 2015-2023 utraciła poparcie na poziomie 5,45%.

³⁰ W ostatnich wyborach do Parlamentu Katalonii (Parlament de Catalunya) Kandydatura Jedności Ludowej uzyskała następujące wyniki: w 2015 roku 8,2% poparcia społecznego i 10 mandatów w 135-osobowym Parlamencie; w 2017 roku 4,5% poparcia i 4 mandaty, natomiast w 2021 roku 6,7% głosów i 9 mandatów. Por. [online] <https://parties-and-elections.catalonia.html>, 25 IV 2024. Z kolei w wyborach do Rady Miasta Barcelony w 2023 roku CUP wystąpiła jako podmiot koalicji CUP-L'Alternativa – Alternativa Municipalista, zdobywając poparcie na poziomie 3,79% głosów i nie uzyskując mandatu w Radzie. We wcześniejszych wyborach w 2019 roku jako podmiot Alternativa Municipalista zdobyła poparcie 3,79% i także nie uzyskała mandatu przedstawicielskiego. Por. *Mapa Electoral...* CUP posiada większe poparcie wyborcze w Katalonii aniżeli w samej Barcelonie, w której przeprowadziła ataki na infrastrukturę turystyczną. Kandydatura Jedności Ludowej zdefiniowała siebie jako partię niepodległościową, socjalistyczną, feministyczną i ekologiczną. Podkreślono także, że podejmowanie decyzji w zakresie dostępu do zasobów, dóbr i usług (woda, żywność, energia, mieszkanie, opieka) jest możliwe w formie publiczno-miejskiej, komunalnej lub spółdzielczej. *Què és la CUP?*, La Candidatura d'Unitat Popular, [online] <https://cup.cat/que-es-la-cup>, 3 V 2024. Grupa Arran odwołuje się do trzech filarów politycznych: niepodległości Katalonii, budowy socjalizmu oraz feminizmu, jednocześnie wyrażając antyidee: odrzucenie państwowości Hiszpanii i Francji, kapitalizmu i patriarchy. *Qui som. Historia i principis*, Arran, [online] <https://arran.cat/qui-som/historia-i-principis>, 3 V 2024. Naprzód – Organizacja Socjalistycznego Wyzwolenia Narodowego pozycjonuje siebie także po lewej stronie sceny politycznej, odwołując się do wartości socjalistycznych i niepodległościowych, ale jednocześnie rewolucyjnych z uwagi na wyrażenie poparcia dla wszelkich form walki klasowej i narodowowyzwoleńczej. *Qui som*, Endavant – La Organizació Socialista d'Alliberament Nacional, [online] <https://endavant.org/qui-som>, 3 V 2024.

turystyczny, który stanowił istotny udział w dochodzie Hiszpanii i Katalonii. Jednak liderzy CUP odrzucili oskarżenia sformułowane przez przedstawicieli segmentu turystycznego, wskazując, że aktywiści działali na rzecz zachowania tradycyjnych wspólnot sąsiedzkich, walcząc z ich niszczeniem (*barriocidio*)³¹. Rozwój turystyki w Barcelonie doprowadził do sytuacji, w której w wielu miejscach, dzielnicach miasta dominują turyści kosztem jej mieszkańców. W ten sposób relacje sąsiedzkie zaczęły ulegać anonimizacji lub wręcz zanikać, ponieważ w budynkach mieszkańcom towarzyszą wymieniający się stale turyści. Z kolei wraz z przyjazdem turystów dosyć powszechnie zaczęły występować zachowania niepożądane, takie jak np.: hałas, nadużywanie alkoholu, swoboda obyczaju i ubioru. Jedynie zmniejszenie liczby turystów mogło zahamować ograniczenie negatywnych skutków turystyki masowej.

PODSUMOWANIE

Kategoria overtourismu jest obszarem badawczym szeroko analizowanym w literaturze geograficznej i turystycznej. Tymczasem termin ma charakter interdyscyplinarny i może być w kręgu zainteresowań badawczych także politologów. Definiując overtourism, podkreślono, że może mieć on także wymiar polityczny. W związku z powyższym ta kategoria może znaleźć zastosowanie m.in. w analizie czynnikowej uwarunkowań powstania i rozwoju zjawisk politycznych, w tym szczególnie w zakresie ruchów protestu, ruchów społecznych czy miejskich, które są kategoriami typowo politologicznymi. Punktem wyjścia dla rozważań i badań politologicznych mogą być postawy mieszkańców-wyborców wobec turystów i wpływ tych ostatnich na zachowania wyborcze. W niniejszym artykule nawiązano do przypadku Barcelony, wskazując na szereg działań w wymiarze politycznym (uwzględnienie problemu w programach partii politycznych i w lokalnych kampaniach wyborczych, zastosowanie przemocy wobec infrastruktury turystycznej mającej znamiona nielegalnych akcji bezpośrednich ruchów protestów, działania władz miejskich). Jednak należy podkreślić, że zjawisko overtourismu może występować w wielu miastach europejskich, w tym polskich³², a konflikt mieszkańcy – turyści przyjmować także wymiar polityczny. W takich przypadkach polaryzacja postaw gospodarz – gość (mieszkańcy – turyści) będzie sprzyjała radykalizacji zachowań. Mieszkańcy będą dążyli do rozwiązania problemu, na który odpowiedzą w sposób zadowalający partie polityczne, organizacje pozarządowe czy władze lokalne. W przeciwnym razie mieszkańcy będą poszukiwali al-

³¹ N. Hughes, „*Tourists Go Home*”..., s. 471-477.

³² Wśród potencjalnych miast europejskich, w których może wystąpić overtourism, wymienia się m.in.: Amsterdam, Berlin, Lizbonę, Pragę, Reykjavik czy Wenecję. A. Vagena, *Overtourism: Definition and Impact*, „*Academia Letters*” 2021, s. 1-2. Wśród polskich miast zagrożonych overtourismem wskazywane są Warszawa i Kraków. W opracowaniu Komisji Transportu i Turystyki Parlamentu Europejskiego uwzględniono Stare Miasto w Warszawie jako dzielnicę, w której mamy do czynienia z nadmierną liczbą turystów, co wpłynęło na proces gentryfikacji i eksodusu mieszkańców. P. Peeters i in., *Research for TRAN Committee...*, s. 237; A. Polgert, *Działania miejskich DMO wobec perspektywy zjawiska overtourism*, [w:] *Laboratorium doświadczeń turystycznych. Kontrowersje i problemy wokół współczesnej gospodarki turystycznej*, red. G Godlewski, Biała Podlaska 2019, s. 101.

ternatywnych rozwiązań negatywnych skutków turystyki masowej. W związku z powyższym kategoria overtourismu może stanowić interesujący asumpt do badań nad partiami politycznymi (stosunek wybranych partii do overtourismu w wymiarze programowym i działalności), socjologią polityki (badania zachowań politycznych mieszkańców dzielnic dotkniętych overtourismem), ruchami społecznymi, miejskimi czy ruchami protestu (powstanie i rozwój ruchów antyturystycznych), samorządem i polityką lokalną (polityka turystyczna władz miejskich, stosunek prezydentów, radnych do overtourismu), a nawet stosunkami międzynarodowymi (współpraca transgranicznych regionów turystycznych). Mając na uwadze powyższe rozważania, kategorię overtourismu można szerzej uwzględnić w naukach o polityce i administracji.

BIBLIOGRAFIA

- Ballester P., *Barcelone face au tourisme de masse: „tourismophobie” et vivre ensemble*, „Téoros. Revue de Recherche en Tourisme” 2018, num. 2, <https://doi.org/10.7202/1055643ar>.
- Barrio A., Barberà O., Casal Bértoa F., Rodríguez Teruel J., *From Stability to Change? The Evolution of the Party System in Spain*, [w:] *Party System Change, the European Crisis and the State of Democracy*, red. M. Lisi, Abingdon–New York 2018, s. 248-270.
- Bloch N., *Bliscy nieznajomi. Turystyka i przezwyciężanie podporządkowania w postkolonialnych Indiach*, Poznań 2018.
- Butler R., *Challenges and Opportunities*, „Worldwide Hospitality and Tourism Themes” 2018, vol. 10, no. 6, s. 635-641, <https://doi.org/10.1108/WHAT-07-2018-0042>.
- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze internetu*, przeł. O. Siara, Warszawa 2013.
- Duignan M.B., Everett S., McCabe S., *Events as Catalysts for Communal Resistance to Overtourism*, „Annals of Tourism Research” 2022, vol. 96, <https://doi.org/10.1016/j.annals.2022.103438>.
- Faulkner B., Tideswell C., *A Framework for Monitoring Community Impacts of Tourism*, „Journal of Sustainable Tourism” 1997, vol. 5, no. 1, s. 3-28, <https://doi.org/10.1080/09669589708667273>.
- Gaworecki W., *Turystyka*, Warszawa 2010.
- Goodwin H., *The Challenge of Overtourism*, „Responsible Tourism Partnership” 2017, vol. 4, s. 1-17.
- Hughes N., *„Tourists Go Home”: Anti-Tourism Industry Protest in Barcelona*, „Social Movement Studies” 2018, vol. 17, no. 4, s. 471-477, <https://doi.org/10.1080/14742837.2018.1468244>.
- Khanom Sh., Moyle B., Scott N., Kennelly M., *Host-guest Authentication of Intangible Cultural Heritage: A Literature Review and Conceptual Model*, „Journal of Heritage Tourism” 2019, vol. 14, no. 5-6, s. 396-408, <https://doi.org/10.1080/1743873X.2019.1574804>.
- Koopmans R., *Ruchy społeczne*, [w:] *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R. Dalton, H.-D. Klingemann, przeł. A. Brzóska, M. Dera, A. Matysiak, Warszawa 2010, s. 329-348.

- Kruczek Z., *Ways to Counteract the Negative Effects of Overtourism at Tourist Attractions and Destinations*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio B: Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia” 2019, vol. 74, s. 45-57.
- Lyszczarz M., *Ruchy społeczne*, [w:] *Podstawowe kategorie nauk o polityce i administracji*, red. A. Żukowski, W. Modzelewski, M. Hartliński, Olsztyn 2021, s. 253-261.
- Olszewski E., *Ruch społeczny – ruch polityczny. Analiza terminologiczna*, [w:] *Ideologie, doktryny, ruchy społeczne i polityczne*, red. M. Marczevska-Rytko, W. Ziętara, Lublin 2015, s. 37-53.
- ‘Overtourism’? *Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions: Executive Summary*, World Tourism Organization (UNWTO), Centre of Expertise Leisure, Tourism and Hospitality; NHTV Breda University of Applied Sciences; NHL Stenden University of Applied Sciences, Madrid 2018.
- Paleczny T., *Nowe ruchy społeczne*, Kraków 2010.
- Peeters P., Gössling S., Klijs J., Milano C., Novelli M., Dijkmans C., Eijgelaar E., Hartman S., Heslinga J., Isaac R., Mitas O., Moretti S., Nawijn J., Papp B., Postma A., *Research for TRAN Committee – Overtourism: Impact and Possible Policy Responses*, European Parliament, Policy Department for Structural and Cohesion Policies, Brussels 2018.
- Plans per una Barcelona Futura. Programa electoral 2019-2023*, Barcelona En Comú, [online] https://barcelonaencomu.cat/wp-content/uploads/2022/08/bcomu_programa_-1.pdf.
- Polgert A., *Działania miejskich DMO wobec perspektywy zjawiska overtourism*, [w:] *Laboratorium doświadczeń turystycznych. Kontrowersje i problemy wokół współczesnej gospodarki turystycznej*, red. G. Godlewski, Biała Podlaska 2019, s. 99-110.
- Porta della D., Diani M., *Ruchy społeczne*, przeł. A. Sadza, Kraków 2009.
- Programa electoral municipals 2015*, Barcelona En Comú, s. 27-28, [online] https://barcelonaencomu.cat/wp-content/uploads/2023/03/programaencomu_cat.pdf.
- Půtová B., *Anthropology of Tourism: Researching Interactions between Hosts and Guests*, „Czech Journal of Tourism” 2018, vol. 7, no. 1, s. 71-92, <https://doi.org/10.1515/cjot-2018-0004>.
- Romero-Padilla Y., Cerezo-Medina A., Navarro-Jurado E., Romero-Martínez J.M., Guevara-Plaza A., *Conflicts in the Tourist City from the Perspective of Local Social Movements*, „Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles / Bulletin of the Spanish Association of Geography” 2019, núm. 83, s. 1-35, <https://doi.org/10.21138/bage.2837>.
- Rucht D., *Rosnące znaczenie polityki protestu*, [w:] *Zachowania polityczne*, t. 2, red. R. Dalton, H.-D. Klingemann, przeł. A. Brzóska, M. Dera, A. Matysiak, Warszawa 2010, s. 349-369.
- Què és la CUP?*, La Candidatura d’Unitat Popular, [online] <https://cup.cat/que-es-la-cup/>.
- Qui som*, Endavant – La Organització Socialista d’Alliberament Nacional, [online] <https://endavant.org/qui-som/>.
- Qui som. Història i principis*, Arran, [online] <https://arran.cat/qui-som/historia-i-principis/>.
- Seraphin H., Ivanov S., Dosquet F., Bourliataux-Lajoine S., *Archetypes of Locals Destinations Victim of Overtourism*, „Journal of Hospitality and Tourism Management” 2020, vol. 43, s. 283-288, <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2019.12.001>.
- Timothy D., *Cultural Heritage and Tourism: An Introduction*, Bristol 2021.
- Vagena A., *Overtourism: Definition and Impact*, „Academia Letters” 2021, s. 1-6, <https://doi.org/10.20935/AL1207>.

Zerka P., *Hiszpański Ruch 15-M. Tożsamość projektowa in statu nascendi*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” 2012, nr 3, s. 155-175, <https://doi.org/10.33119/KKESiP.2012.3.8>.

Ziętara W., *Nowy ruch społeczny na przykładzie ruchu antyturystycznego w Katalonii*, „Facta Simonidis” 2022, vol. 15, nr 2, s. 129-143, <https://doi.org/10.56583/fs.2042>.

Żemła M., *Reasons and Consequences of Overtourism in Contemporary Cities – Knowledge Gaps and Future Research*, „Sustainability” 2020, vol. 12, no. 5, s. 1-20, <https://doi.org/10.3390/su12051729>.

Żukowski A., *Nauki o polityce i administracji – nowa dyscyplina*, [w:] *Podstawowe kategorie nauk o polityce i administracji*, red. A. Żukowski, W. Modzelewski, M. Hartliński, Olsztyn 2021, s. 11-25.

Criterios básicos de funcionamiento de una PAH, Plataforma de Afectados por la Hipoteca, [online] <https://afectadosporlahipoteca.com/criterios-basicos-y-protocolos-pah/>.

Mapa Electoral, Info Electoral, [online] <https://infoelectoral.interior.gob.es/es/elecciones-celebradas/resultados-electorales>.

Catalonia, Parties and Elections in Europe, [online] <https://parties-and-elections.eu/catalonia.html>.

UN Tourism Data Dashboard, UN Tourism, [online] <http://unwto.org/tourism-data/global-and-regional-tourism-performance>.

Wojciech ZIĘTARA – profesor w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji w Katedrze Ruchów Politycznych i Badań Etnicznych Wydziału Politologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zainteresowania badawcze: historia i współczesność ruchów politycznych, międzynarodowe organizacje ruchów politycznych, doradztwo polityczne, fundacje polityczne i think tanki.